

Στο διάσημο έργο του *Περί Ελευθερίας* ο John Stuart Mill διατυπώνει μια σειρά από σκέψεις, αλλά και καθοδηγητικές αρχές για την προστασία του ατόμου από την κοινωνική και κατ' επέκταση κρατική εξουσία. Ο Mill διαφοροποιείται έτσι από τους ωφελιμιστές δασκάλους του, όπως ο Μπένθαμ, και αναζητεί στην ιδέα της αυτονομίας μια αξία που να μπορεί να χρησιμεύσει ως ανάχωμα στην καταδυνάστευση του ατόμου από την κοινωνική συμβατικότητα, τον ηθικισμό, αλλά και τον υπερορθολογισμό της κρατικής εξουσίας, όπως τουλάχιστον την αντιλαμβάνονταν κάποιοι εκφραστές του Διαφωτισμού.

Ο Mill για τις επεμβάσεις

Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου

Οι κοινωνικές ρίζες του φιλελευθερισμού

Πολλές πτυχές της σκέψης του Mill έχουν άμεση και συγκινητική συνάφεια με τη βιογραφία του, τον κόσμο στον οποίο έζησε (βικτωριανή Αγγλία) αλλά και με τα μεγάλα ρεύματα της εποχής του, τον φιλελευθερισμό και τον γερμανικής κυρίως προέλευσης ρομαντισμό. Η ιδέα του για την τόνωση της «εξουσίας» του ατόμου έναντι της κοινωνικοπολιτικής εξουσίας είναι κατά βάση μια ιδέα που αντλεί από τον «ρομαντικό φιλελληνισμό» της εποχής του, τον θαυμασμό προς τις περικλίεις προσωπικότητες και τους «ισχυρούς χαρακτήρες» (Wilhelm von Humboldt) της ελληνικής αρχαιότητας. Εδώ πολλές φορές μας διαφεύγει κάτι. Αν ο Mill εξαίρει τη σημασία του ατόμου και των ιδιαίτερων δρόμων που ο καθένας δικαιούται να επιλέγει για τη ζωή του, εφ' όσον δεν βλέπει τους άλλους (harm principle), αυτό το κάνει γιατί πιστεύει ότι η κοινωνία μόνο ως δεσμός αυτόνομων, ελεύθερων και υπεύθυνων ατόμων μπορεί να ευδοκιμήσει και μόνο στους κόλπους τέτοιων κοινωνιών μπορεί η ζωή των ανθρώπων να στεφθεί από ένα βαθύτερο και πιο αληθινό νόημα. Ο «ατομισμός» του Mill έχει συνεπώς κοινωνική πηγή και ρίζα και υπό την έννοια αυτή σφάλλουν τόσο οι λεγόμενοι νεοφιλελεύθεροι, ως προς το ότι θεωρούν τον Mill πνευματικό τους πρόγονο, όσο και οι πάσης φύσεως αντιφιλελεύθεροι, οι οποίοι αποδίδουν άκριτα στον φιλελευθερισμό ατομοκεντρική αντικοινωνικότητα.

Η αρχή της μη επέμβασης

Η εκτίμησή μας αυτή νομίζω ότι επαληθεύεται αν εξετάσουμε τις απόψεις του για ένα φλέγον θέμα που αφορά τις διεθνείς σχέσεις της εποχής του. Αντίθετα απ' ό,τι συνήθως υπολαμβάνουμε εν Ελλάδι, οι επεμβάσεις μεγάλων δυνάμεων σε περιοχές κρίσεων και η αμφισβήτηση της κυριαρχίας μικρότερων ή ασθενέστερων κρατών είναι μια πολύ παλιά υπόθεση. Έχουμε θαυμάσια παραδείγματα από την κλασική αρχαιότητα, από την αναγεννησιακή Ιταλία, αλλά και από την ευρωπαϊκή νεο-

τερικότητα. Ο Mill έχει κυρίως προ οφθαλμών τις causes celebres της εποχής του, όπως για παράδειγμα την ουγγρική εξέγερση κατά των Αυστριακών (1848-1849), τον πορτογαλικό εμφύλιο στα μέσα του 19ου αιώνα, τον αγώνα των Ελλήνων κατά της οθωμανικής δεσποτείας, και του Βελγίου κατά της Ολλανδίας.

Στο κείμενό του «Λίγες λέξεις περί της μη επέμβασης» (1859) ο μεγάλος στοχαστής τάσσεται κατ' αρχήν κατά κάθε μορφής στρατιωτικής επέμβασης σε τρίτες χώρες και η αρχή αυτή απηχεί ένα ανάλογο σκεπτικό με εκείνο που κατοχυρώνει την αξία της ελευθερίας και αυτονομίας των ατόμων. Όπως τα άτομα έτσι και οι κοινωνίες των κυρίαρχων κρατών πρέπει να αναζητήσουν με τα δικά τους μέσα την πολιτική φόρμα και την κοινωνικοπολιτισμική ουσία που τους ταιριάζει καλύτερα. Ο λόγος δεν έγκειται μόνον στο ότι ο άμεσος ενδιαφερόμενος ξέρει αναγκαστικά καλύτερα –μπορεί καμιά φορά αυτό να μη συμβαίνει–, αλλά στο ότι η ατομική και συλλογική δράση έχουν ηθική αξία μόνον ως έκφραση μιας αυτοκαθοριζόμενης ζωής που φέρει την ευθύνη των επιλογών της. Πιστεύω ότι ο Mill αποδίδει εδώ οιονει αυταξία στην αυθεντικότητα της αυτόνομης δράσης τόσο στα άτομα, όσο και στις κοινωνίες. Ένα από τα μεγάλα ηθικά μυστικά της ζωής είναι γι' αυτόν ότι ελευθερία δοτή δεν νοείται, η ελευθερία κερδίζεται. Φυσικά, ως συνεπειοκράτης ο Mill αντιλαμβάνεται ότι για ένα λαό η έξωθεν εγκαθίδρυση της ελευθερίας θα έχει ως επί το πλείστον αρνητικά αποτελέσματα, που ενδέχεται να αναστείλουν ή να σημαδέψουν επί μακρόν την αυτόνομη εξέλιξή του. «Το κακό είναι ότι, αν δεν έχουν επαρκή επιθυμία για ελευθερία ώστε να την διεκδικήσουν από τους εσωτερικούς καταπιεστές, η ελευθερία που θα τους απονεμηθεί από ξένο χέρι δεν θα έχει τίποτε το αληθινό, τίποτε το μόνιμο». Η ηθική και πολιτική ψυχολογία της ελευθερίας διαμορφώνεται μόνο μέσα από τον αγώνα και την ευθύνη της δοκιμασίας όσων θέλουν πραγματικά να είναι ελεύθεροι. Ο αντιπατερναλισμός του Mill έχει βέβαια δύο

αποδέκτες: όχι μόνο δεν πρέπει να υποκύπτουν τα αδύναμα έθνη στην ευκολία της προστασίας, αλλά και τα ισχυρά έθνη δεν δικαιούνται να πωλούν προστασία υπό τη μορφή δήθεν αλτρουϊστικού ιδεαλισμού. «Το να κάνεις πόλεμο για μια ιδέα, όταν ο πόλεμος είναι επιθετικός, όχι αμυντικός, είναι το ίδιο εγκληματικό με το να κάνεις πόλεμο για εδάφη ή πλουτισμό».

Οι εξαιρέσεις

Υπάρχουν ωστόσο και εξαιρέσεις, όπως άλλωστε και στην περίπτωση που κάποιος κινδυνεύει από τρίτους ή από τον τελειώς ανισόρροπο εαυτό του. Στην πρώτη περίπτωση η αρχή της μη επέμβασης δεν έχει εφαρμογή, γιατί όταν ένα έθνος αδυνατεί να κατακτήσει την ελευθερία του όχι από δικιά του αδυναμία, αλλά γιατί μια άλλη δύναμη στέκεται εμπόδιο (ή του την έχει ήδη αφαιρέσει), όπως συνέβη όταν η Ρωσία προσέτρεξε για να συνδράμει την Αυστρία στην καταστολή της ουγγρικής εξέγερσης, τότε οι δυνάμεις που έχουν αρχές ως γνώμονα της εξωτερικής τους πολιτικής σφειλούν να παρέμβουν για να αποκαταστήσουν την ισορροπία. Ουσιαστικά πρόκειται για παρέμβαση για την αποκατάσταση της μη παρέμβασης, ή καλύτερα για την προάσπιση της δυνατότητας ενός έθνους (λαού) να επανέλθει σε μια αυτόνομη τροχιά ελευθερίας.

Θα μπορούσαμε άραγε να πούμε ότι ο Mill προκατέλαβε κάπως την ιδέα της λεγόμενης «ανθρωπιστικής επέμβασης»; Ψήγματα αυτής της ιδέας θα αναγνωρίσουμε στη σκέψη ότι σε περίπτωση παρατεταμένων και ιδιαίτερα επώδυνων ως προς τις συνέπειές τους «εμφυλίων» πολέμων στο εσωτερικό μιας επικράτειας, το αίσθημα αλληλεγγύης προς τους πάσχοντες συνανθρώπους επιβάλλει μια επέμβαση για την κατάπαυση της οδυνηρής παράτασης του πόνου. Η παρέμβαση της Αγγλίας στον ελληνικό αγώνα θα μπορούσε για τον Mill να ερμηνευτεί και κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως και η αγγλική ανάμιξη στον πορτογαλικό εμφύλιο. Αν επιθυμούσαμε να

προεκτείνουμε αυτούς τους συλλογισμούς στα σημερινά συμφραζόμενα, νομίζω ότι μπορούμε να υποθέσουμε πως ο Mill δεν θα έμενε αδιάφορος στην περίπτωση του Νταρφούρ και στις περίπου τριακόσιες χιλιάδες θύματα της παρατεταμένης βίας.

Η μικρή πραγματεία του Mill δεν είναι βέβαια το μοναδικό κείμενο στο οποίο ο φιλόσοφος αποφαινεται για αυτά τα ζητήματα, ούτε και είναι πάντα απολύτως σαφές τι εννοεί και πώς ιεραρχεί τις περιπτώσεις. Παράλληλα το κείμενο αυτό πάσχει σε ένα τουλάχιστον ζήτημα από αυτοκρατορική νοστοροπία, πράγμα που είναι αν μη τι άλλο παράδοξο για έναν φιλόσοφο που κήρυξε με τόσο πάθος τον αντιπατερναλισμό. Αλλά βέβαια σχεδόν κανένας μεγάλος φιλόσοφος δεν ξέφυγε από όλες τις ιδεολογικές προκαταλήψεις της εποχής του. Όπως κάποια άτομα είναι ανάκανα να επιμεληθούν του εαυτού τους, έτσι και κάποιοι λαοί, πιστεύει ο Mill, δεν είναι ηθικά ώριμοι να συγκροτηθούν ως έθνος και σε αυτούς δεν χωρεί η αρχή της μη επέμβασης. Οι κοινωνίες αυτές πάσχουν από δομικές αναπηρίες που αναστέλλουν την εξέλιξή τους, όπως δεσποτισμός, αναρχία, οικογενειοκρατία, και γι' αυτό τον λόγο ο μόνος τρόπος να ανακάμψουν είναι ένας καλόβουλος εκπαιδευτικός πατερναλισμός. Σήμερα βέβαια γνωρίζουμε ότι όσο σοβαρές και να είναι οι δομικές αδυναμίες κάποιων «άτυχων» κοινωνιών –και θα ήταν πράγματι λάθος να τις υποτιμήσουμε–, η αποικιοκρατία τις επέτεινε παρά τις θεραπείες. Σε αυτό τουλάχιστον ο Mill σίγουρα έσφαλλε παρά το γεγονός ότι κινείται από ειλικρινές και ακριβοδίκαιο ενδιαφέρον στη διατύπωση των θέσεών του. Όσα καταμαρτυρεί άλλωστε στον ασιατικό βαρβαρισμό είναι έτοιμος να τα εφαρμόσει και στους πρωτόγονους λαούς της Βόρειας Ευρώπης που υποτάχθηκαν στη Ρώμη.

Όμως από το κείμενό του μένει πιστεύω η ακλόνητη πίστη στη δυνατότητα κριτικής επεξεργασίας κανονιστικών αρχών εξωτερικής πολιτικής και κανόνων συμπεριφοράς στη διεθνή κοινωνία. Ο Mill δεν ισχυρίζεται

ότι τα κράτη δεν έχουν συμφέροντα, αλλά ως εκλεπτυσμένος ωφελιμιστής πιστεύει ότι η εξωτερική πολιτική πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις συνέπειες που θα έχει όχι μόνο για τα στενά συμφέροντα του κράτους, αλλά ολόκληρου του κόσμου και όλων των ανθρώπων που ως άτομα τον συναπαρτίζουν. Και φυσικά όσο πιο ισχυρό και εξελιγμένο είναι ένα κράτος, τόσο πιο μεγάλη είναι η υποχρέωση αυτή. Για να είμαστε αυτόνομοι πρέπει να είμαστε και υπεύθυνοι και έναντι του εαυτού μας και έναντι των άλλων. Όπως τονίζει ο Mill, ακόμα και μια πανίσχυρη χώρα έχει κάθε λόγο να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της τον αντίκτυπο που έχει η πολιτική της για τη διεθνή της υπόληψη. Αυτό ισχύει σήμερα περισσότερο παρά ποτέ.